

**«6D030100 – Құқықтану» мамандығы бойынша философия докторы
(PhD) дәрежесін алу үшін
ӘЛПҰЛЫ ЕРІКТІҢ
«Қазақстан Республикасындағы тасымалдаудың жекелеген түрлерін
құқықтық реттеу: ұлттық және халықаралық аспектілері»
тақырыбындағы диссертациялық жұмысына**

АҢДАТПА

Тақырыптың өзектілігі мен жаңашылдығы. Қазіргі уақытта көлік жүйесі Қазақстан экономикасының маңызды жүйесі болып табылады. Көлік және онымен байланысты барлық мәселелер, халықаралық құқық субъектілерінің және олардың өңірлері арасында материалдық тауарлармен (жүктермен) алмасуға арналған өзара қатынастардың негізгі тізбегі болып табылатындығы бізге белгілі. Көлік жүйесі еңбек бөлінісінің аумақтық бөлінуіне және әлемдік экономикалық кеңістіктің тұтастығын іске асыруға ықпал ететін экономиканың маңызды жүйесі болып табылады.

Азаматтық құқықтық қатынастарының негізін құрайтын тасымалдау қатынастары бірнеше ресурстарды біріктіреді. Атап айтқанда аумақтық-халықаралық, аймақаралық және халықаралық экономика және көлік байланыстарының кеңеюін қарастыра отырып, қоғамның және оның халқының, жеке тұлғалар мен заңды тұлғаларының еліміздің әлеуметтік-экономикалық дамуына тікелей қатысуын, тасымалдау қатынастарының дамуына ықпал етуіне негіз болатындығын және азаматтық айналымның дамуына үлесін қосатын тауар, жолаушы және жүк, транзит мәселелерін кешендендіретін қатынас.

Қазіргі кездегі жаһандық энергетикалық қауіпсіздік, әлеуметтік тұрақсыздық, табиғи ресурстардың азаюы барлық мемлекеттердің бірлесе отырып әлеуметтік-экономикалық дамудың жаңа алғышарттарын айқындап, транслокациялық қызметті дамыту, логистика мен транзиттік қызметтің даму қажеттілігін мемлекеттік бағдарламаларда анықтап отыр.

Еліміздің егемендігі мен тәуелсіздігі көлік инфрақұрылымын дамытуды көздесе, мемлекетіміздің «Қуатты өңірлер-ел дамуының драйвері» ұлттық жобасы көлік байланысын қамтамасыз ету, еліміздің көлік, транзит әлеуетін жоғарылату есебінен азаматтарымыздың қолайлы өмір сүру ортасын құруды мақсат етті.

Көлік қызметін жүзеге асырудағы негізгі мақсат ұлттық және халықаралық құқықтың субъектілері арасындағы тасымалдау қатынастарын дамыту Қазақстанның ауқымды аумағымен және Европа мен Азияның түйіскен жерінде орналасуы Қазақстанның көлік инфрақұрылымының ел экономикасының дамуына зор ықпал ететінін дәлелі. Тасымалдау аясындағы қызмет көрсету сапасын, бірақ бірінші кезекте халықаралық саяси және экономикалық жағдайдың ағымдағы деңгейін қамтамасыз етумен, халықтың өмір сүру деңгейінің артуымен, халықтық тұтынудың экспорттық-импорттық

тауарларының негізгі түрлері құнының өзгеруімен және стратегиялық маңызды табиғи ресурстарды тасымалдаумен анықталады.

Бұл жұмыс тасымалдау аясында жүктердің жекелеген түрлерін құқықтық реттеу мәселесіне арналған. Жүктерді тасымалдауды құқықтық реттеу мәселесінде біршама жұмыстар атқарылған.

Дегенмен қазіргі кезде мемлекет басшысы ел дамуы үшін тасымалдау қызметін дамыту және жаңа нормативтік актілер мен мемлекетаралық келісімдерді қабылдау қажеттігін алға тартқан болатын. Тасымалдау арқылы жолаушыларды, жүктерді немесе теңбе жүктерді тасымалдау, транзит, логистика мәселесі ғылыми зерттеулерді қажет етеді. Себебі аталған тақырып аясында бірнеше ғылыми жұмыстар және монографиялық зерттеулер көбінесе жалпы тасымалдау мәселесіне арналған. Дегенмен, олар фрагменттік сипатқа ие. Сондықтан осы мәселеге ерекше назар аудару қажет. Қолданыстағы заңнама мен тасымалдау үдерістерін реттейтін нормативтік құқықтық актілердің құқықтық пайда болуының ғылыми-теориялық негізделуі қажет.

Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамалары халықаралық және ұлттық тасымалдауларды жүзеге асыратын тасымалдаушылар үшін қорғау механизмі мен жалпы жүктердің ерекшеліктеріне байланысты құқықтық актілерді, мемлекеттік бағдарламаларды қабылдауды қажет етеді. Тасымалдау бұл жолаушылар, жүктер мен теңбе жүктерді тасымалдау қызмет көрсету аясындағы үнемі құқықтық реттеуді қажет ететін және ұлттық қауіпсіздікпен де тығыз байланысты күрделі қатынас. Жүктерді тасымалдау кезінде де әртүрлі жүктер, қауіпті жүктер тасымалдануы мүмкін және кейбір тауарларды тасымалдау нәтижесінде қажетті талаптарды орындамау, тасымалдау технологиясын дұрыс тандамау салдарынан халықтың денсаулығына да әсер етуі мүмкін. Сондықтан диссертациялық зерттеудің тақырыбы сөзсіз өзекті, әрі ғылыми және практикалық маңызы жоғары.

Зерттеу тақырыбының әзірлену дәрежесі. Тақырыптың ғылыми әзірлену жағдайы. Диссертацияның теориялық негізі көрнекті және белгілі авторлардың еңбектері болды Б.К.Азановтың, М.М. Агарковтың, С.С. Алексеевтің, Т.Е. Абованың, М.К. Александров-Дольниктің, Б.Г. Астановскийдің, В.В. Безбахтың, М.И. Брагинскийдің, С.П. Братустің, В.В. Витрянскийдің, Г.С. Гуревичтің, В.А. Егiazаровтың, В.Н. Изволенскийдің, Т.Н. Илларионованың, О.С. Иоффенің, А.Г. Калпиннің, А.А. Кормилицинаның, Л.А. Лунцтың, В.Б.,Красавчиковтың О.А., Лунца Л.А., Н.И.Марышеваның Н.И., Б.В. Покровскийдің А.П. Сергеевтің, М.К. Сулеймановтің, В.А.Тарховтың, Г. Федосееваның, К.В.Холоповтың, В.А.Хохловтың. Ляндрестің, М.Г. Масевичтің, Г.К. Матвеевтің, Д.А. Медведевтің, В.П.Мозолиннің, И.Б. Новицкийдің, Я.И. Рапопорттың, Г.П. Савичевтің, П.Д. Самойловичтің, О.Н. Садиковтың, А.П. Сергеевтің, В.Т. Смирновтың, Е.А. Сухановтың, М.А. Тарасовтың, В.А.Тарховтың, Ю.К. Толстойдың, Р.О. Халфинаның, Б.Л. Хаскельбергтің, Б.Б. Черепяхиннің, Г.Ф. Шершеневичтің, К.К. Яичковтың және басқалардың.

Тақырыпты ашуға В.Ансон, М. Alter, G.A.Bonner, Н. Oum Tae, В.Mercadal, R.Rodiere, W. Waters, K.D.Wittenb және басқада шетілдік

авторлардың да ғылыми жұмыстары ықпалын тигізді. Қазақстандық ғалымдардан М.К.Сулейменовтың, Ш.А.Забихтың, Г.И.Тулеуғалиевтің, А.Б.Омарова, А.И. Мырзахметов., М.А.Сарсембаев т.б. ғалымдардың еңбектері қолданылды.

Зерттеу мақсаты – жүктерді тасымалдау шарттарынан туындайтын қатынастарды құқықтық реттеумен байланысты жинақталған нормативтік актілер мен тәжірибелік материалдарды саралау және жүйелеу.

Осы мақсатқа байланысты мынадай **міндеттер** қойылады:

- Қазақстандық заңнамаларды саралау және жүктерді тасымалдау шарттарының түсінігі, ерекшеліктері туралы ғылыми өңдеулерді саралау;

- жүктерді тасымалдау шарттарының құқықтық табиғатын танып білу;

- көлікпен жүктерді тасымалдау шарттарының пәнін және өзге де элементтерін анықтау;

- жүктерді тасымалдау шарттарын жасау тәртібін зерттеу және оның нысанының юридикалық мәнін анықтау;

- жүктерді тасымалдаушының шартты орындамағаны немесе тиісінше орындамағаны үшін жауапкершілігінің мәселелерін және аралас жауапкершілікті қолдану мүмкіндігін қарастыру;

жүктерді тасымалдау аясындағы қолданыстағы заңнамаларды және құқыққолдану тәжірибесін жетілдіруге байланысты өңдеу және ұсыныстар жасау.

Зерттеудің объектісі - ртүрлі көлік түрлерімен жүк тасымалын жүзеге асыру кезіндегі құқықтық жауапкершіліктің нәтижесінде орын алған құқықтық қатынастар.

Зерттеудің пәні - мемлекеттің ұлттық және халықаралық жүк тасымалын реттейтін қазақстандық және халықаралық заңнамалар мен нормативтік-құқықтық актілер. Диссертациялық зерттеудің пәні халықаралық конвенциялар және жүк тасымалы саласындағы екіжақты келісімдер, ұлттық заңнама болып табылады.

Зерттеу әдістемесі мен әдістері. Зерттеудің әдіснамалық негізі диалектикалық, логикалық-құқықтық, әлеуметтік-құқықтық, жүйелік-құрылымдық әдістер болды. Жұмыста арнайы құқықтық зерттеу әдістерін-салыстырмалы-құқықтық және тарихи-құқықтық қолдануға көп көңіл бөлінді. Жобаның міндеттерін салыстырмалы-құқықтық әдісті қолдана отырып шешу шетелдік, сондай-ақ халықаралық құқықта іздеу және қазақстандық заңнамаға енгізу және тасымалдаудың ұйымдастырылуы мен жұмыс істеуін құқықтық реттеудің оңтайлы модельдерін қолдану мақсатын көздеді. Тасымалдау қатынастарындағы қатысушылардың құқықтарын құқықтық реттеу саласы оны жүргізу кезінде осындай әдіснамалық тәсілді талап етеді, онда осы салада қабылданатын барлық нормативтік құқықтық актілер жалпыға бірдей танылған әмбебап стандарттарды ескермей, ұлттық заңнаманың автономды дамуын болдырмау үшін ең жақсы шетелдік тәжірибелерге, жалпыға бірдей танылған нормаларға сәйкестігіне міндетті сараптамадан өтуі керек.

Ғылыми зерттеудің әдіснамалық негізді заңдар мен материалистік диалектика санаты және философиялық білімдер жүйесі құрайды. Зерттеу

элеуметтік процестер танымының жалпы ғылыми диалектикалық әдісі мен жүйелік тәсілдердің, құрылымдық-функционалдық, нақты тарихи және салыстырмалы-құқықтық талдаудың жеке әдістерін, сонымен қатар статистика әдістерін қолдану арқылы жүргізілді.

Қорғауға шығарылатын ережелер:

1. Тасымалдау қатынастарының даму кезеңдерін негізгі үш кезеңге бөлуге болады: Қазақстанның КСРО құрамында болу кезеңдегі дамуы; Тасымалдау қатынастарының Қазақстан Республикасының 1991-2000 жылдар аралаығында даму кезеңі; 2000-қазіргі кезге дейінгі даму кезеңі.

2. Тасымалдау қатынастарының пайда болу негіздері бұл күрделі заңи құрам болып табылады. Бұл тасымалдау туралы шарттары және тараптар арасындағы жүк тасымалына байланысты қосымша өтініштің берілуі.

3. Жүктерді тасымалдау міндеттемелеріне анықтама берілді. Жүктерді тасымалдау жөніндегі міндеттемелер – объектісі көлік құралын тиеу пунктіне беру, жүкті ұсыну және оны тиеу, көліктік және жүкке ілеспе құжаттарды ұсыну, жүкті жеткізу (көлік құралының сыйымдылығын беру) жөніндегі тасымалдауға қатысушылардың іс-қимылдары болып табылатын, жүктерді тасымалдауға тапсырыс беруші мен тасымалдаушысы арасында туындайтын шарттық азаматтық-құқықтық міндеттемелер.

4. Жүктерді тасымалдау шарттары жүктерді тасымалдауды орындау және ұйымдастыруға бағытталған шарттар жүйесінің маңызды элементі. Жүктерді тасымалдау шарттары жүктерді тасымалдауды орындау және ұйымдастыруға бағытталған шарттар жүйесінің элементі дегеніміз осы бағыттағы азаматтық-құқықтық шарттармен өзара қызметтік байланысты қажетті компонент болып табылатын азаматтық-құқықтық институт.

5. Контрагенттің тасымалдау ақысын төлеуге қатысты шарттың талаптарын бұзған кезде, тасымалдаушы тасымалданатын жүкке қатысты өзінің кепіл құқығын міндеттеменің орындалуын қамтамасыз ету тәсілі ретінде жүзеге асыра алады.

6. Жүк тасымалдары саласындағы ұлттық заңнаманы халықаралық заңнамамен үйлестірудің қажеттілігі дәлелденді.

7. Жүк тасымалының жекелеген түрлерін реттеудің құқықтық рөлін, қағидасын бекітудің мақсаттығылығы көрсетілді.

8. Жүктерді тасымалдау шарттарының жасалуы тараптардың құжатқа қол қоюына негізделмейді, шарттың мәнді талаптары анықталған жүк жөнелтушінің өтінімі мен көлік накладнойы негізінде.

9. Жүктерді тасымалдау бойынша міндеттемелерді бұзғаны үшін заңнамада бекітілген және құқық қолдану практикасында қалыптасқан жауапкершілік жағдайларын жіктеу. Жіктеу келесі критерийлердің жиынтығына негізделген: міндеттемелерді бұзған тарапқа байланысты – тасымалдаушысы немесе жүк тасымалдарына тапсырыс берушінің жауапкершілігі; міндеттемелерді орындамаған немесе тиісінше орындамаған кездегі жауапкершілік; тасымалдау кезеңі-тиеу, межелі жерге бару немесе түсіру үдерісінде пайда болатын жауапкершілік; жүктің сақталуын қамтамасыз етпеу, міндеттемелерді орындау мерзімдерін сақтамау немесе өзге

де құқықбұзушылықтан туындайтын жауапкершілік. Жауапкершіліктің неғұрлым типтік жағдайлары төрт топқа біріктірілген: көлік құралын бермеу және берілген көлік құралын пайдаланбау үшін жауапкершілік-көлік құралын бермеу (шарт талаптарына сәйкес келмейтін немесе тиісті жүкті тасымалдауға жарамсыз көлік құралын беру); жүкті ұсынбау (шарт талаптарына сәйкес келмейтін немесе тасымалдауға дайын емес жүкті ұсыну); тасымалдау бойынша міндеттемелерді орындау мерзімдерін бұзғаны үшін жауапкершілік – жүк тиеу пунктіне көлік құралын берудің кешіктірілуі; жүкті жеткізудің кешіктірілуі; тұрақ орнында, тиеуде, жүру жолында, түсіруде шартқа сәйкес келмейтін көлік құралы; тасымалдау ақысын енгізудің кешіктірілуі; жүктің сақталмағаны үшін жауапкершілік – жүктің жоғалуы, жетіспеуі, бүлінуі (бүлінуі) ; көлік құжаттарын дұрыс толтырмағаны, жүк ілеспе құжаттарды ұсынбағаны немесе дұрыс ресімдемегені, кедендік және өзге де құжаттарды ресімдеу үшін қажетті мәліметтерді ұсынбағаны; көлік немесе жүк ілеспе құжаттарын жоғалтқаны (тиісінше пайдаланбағаны) үшін жауаптылық; тапсырыс берушінің нұсқауларынан ауытқуымен (түсіру орны туралы, қайта жіберу туралы) байланысты жауапкершілік.

Жұмыстың теориялық және тәжірибелік маңыздылығы. Бұл зерттеудің маңыздылығы оның халықаралық стандарттарды ескере отырып, сондай-ақ тасымалдау саласының ұлттық реформаларының динамикасын талдау негізінде Қазақстандағы тасымалдау жүйесін құқықтық реттеудің іргелі мәселелеріне кешенді көзқарастың негізін қалайтындығымен сипатталады.

Тәжірибелік маңыздылығы жүктерді тасымалдау туралы заңнаманың мазмұны мен құрылымын жетілдіруге бағытталған ұсыныстарда көрінеді. Зерттеу нәтижелері жүктерді тасымалдауды құқықтық реттеу саласындағы нормативтік-құқықтық қызметтің негізі, сондай-ақ құқық қолдану қызметін оңтайландырудың пайдалы құралы бола алады. Автормен алған нәтижелер оқу үрдісінде «Көлік құқығы» оқу курсының мазмұны мен оқыту әдістемесін жасау кезінде қолданыла алады.

Зерттеу нәтижелерін апробациялау. Диссертациялық зерттеу І.Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің Құқық және экономика жоғары мектебінде дайындалып, талқыланды. Диссертациялық зерттеу нәтижелері Scopus деректер базасының журналында, Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынған журналдарда және Қазақстан Республикасы мен шет мемлекеттерде өткізілген халықаралық деңгейдегі ғылыми конференциялардың материалдарының жинақтарында жарияланды.

Диссертациялық жұмыстың құрылымы мен көлемі. Диссертациялық жұмыс 140 бетте мазмұндалған, кіріспеден, үш негізгі бөлімнен, қорытынды және пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады.